

“KURMANBEK DESTANI”NIN VARYANT VE VERSİYONLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A Survey on Variants and Versions of “Kurmanbek Epos”

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS*

ÖZ

Bu araştırmada Türk dünyası destancılık geleneği içinde önemli bir yere sahip olan Kırgız Türklerine ait “Kurmanbek Destanı” ele alınmıştır. Çünkü bu destan, hem Kırgız hem Türk Dünyası destancılık geleneği açısından önem arz etmektedir. “Kurmanbek Destanı”nın Kırgız destancılık geleneğindeki öneminin sebebi, “Manas Destanı”ndan sonra en çok varyanta/versiyona sahip destanlardan biri olmasıdır. Bir destanın çok varyantlı/versiyonlu olması ise onun eksik yönlerinin tamamlanmasını sağlamaktadır. Söz konusu destanın Türk dünyası için önemi ise destancılık geleneğimizin bağlantılarını ortaya koymasındadır. Örneğin “Kurmanbek Destanı”nda “Köroğlu”ndan bahsedilmektedir. Bu, Kırgız Türkleri arasında derlenmiş tam teşekküllü bağımsız bir “Köroğlu” metni bulunmadığı için, onun Kırgızlar arasında bağımsız bir destan olarak devam etmediğini ancak “Kurmanbek Destanı” içinde yaşadığını göstermektedir. Ayrıca Kurmanbek’in, Manas gibi düşmana karşı Türk halklarını birleştirme çabası, destancılık geleneğimizin tarihi arka planı için de ipuçları vermektedir. Bu açıdan “Kurmanbek Destanı”nın araştırılması, varyantlarının karşılaştırılması ehemmiyetlidir. Bundan dolayı çalışmada öncelikle varyant ve versiyon kavramları üzerinde durularak bilim adamlarının bu terimler hakkındaki görüşleri açıklanmış ve terimlerin araştırmadaki çerçevesi belirlenmiştir. Daha sonra mukayeseli yöntem kullanılmak suretiyle “Kurmanbek Destanı”nın metinleri karşılaştırılmış ve bu doğrultuda “Kurmanbek Destanı”nın dört varyantı ve beş versiyonu olduğu tespit edilmiştir. Destanın varyant ve versiyonları belirlenirken “eş metin çevresi” yanında metinlerin içerikleri de dikkate alınmıştır. Kısaca bu çalışmanın amacı, “Kurmanbek Destanı”nın varyant ve versiyonlarını belirleyerek destancılık geleneğimizdeki önemini vurgulamak ve Türkiye’de bilinmeyen metinlerini araştırmacıların dikkatine sunmaktır.

Anahtar Kelimeler

Kurmanbek, destan, varyant, versiyon, mukayese.

ABSTRACT

In this study, “Epic of Kurmanbek” of Kyrgyz Turks which occupies an important position in epic tradition of Turkic realm has been examined. Because, the epic is important in respect of epic tradition of the Kyrgyz as well as Turkic realm. Its importance arises from that, it possesses so many variants/versions after “Epic of Manas”. Having many variants/versions for an epic helps to complete missing aspects. As for the importance in epic tradition of Turkic realm, it is to unveil the links of the tradition. For instance, in the “Epic of Kurmanbek”, Köroğlu is mentioned. This, because of not having a well-established text of “Köroğlu”, indicates that it does not survive as an independent epic among The Kyrgyz, but survive in “Epic of Kurmanbek”. Moreover, effort of Kurmanbek to unite the Turkic people against enemy, correspondingly to Manas, gives hints for historical background of our epic tradition. With regard to this, examination of “Epic of Kurmanbek” and comparison of their variants are crucial. Thus, in this study, firstly emphasizing ‘variant’ and ‘version’ concepts, scholars’ opinions on these terms have been elucidated and the framework of the terms in research have been outlined. Later on, in light of comparative method, “Epic of Kurmanbek”’s texts have been compared and thence four variants and five versions of “Epic of Kurmanbek” have been identified. During definition of variants and versions of the legend, “circle of variant” has been taken into consideration together with contents of texts. Briefly, the purpose of this study is to emphasize the importance of “Epic of Kurmanbek” in our epic tradition by specifying its variants and versions and to present the texts which are not known in Turkey to scholars’ interest.

Key Words

Kurmanbek, epos, variant, version, comparison.

* Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Çankırı/Türkiye, arvasnarin@gmail.com

Giriş

Kırgız destanları, “Türk Dünyası Destancılık Geleneği” içinde önemli bir yere sahiptir.¹ “Kurmanbek Destanı” da hem Kırgız hem de Türk dünyası destancılık geleneği açısından önemlidir. Çünkü bu destanda “Koroğlu” ile “Malatiya”² isimleri bulunmakta ve ayrıca kahraman, Türk halklarını birleştirmeye çalışmaktadır. Bu da destancılık geleneğimiz açısından son derece önemlidir. Oysa Türkiye’de bu destan üzerine yapılan araştırmalarda bu hususlar gözden kaçmış ve sadece “Kalık Akiyev Metni” esas alınarak çalışılmıştır.

Destanın, bu açılardan irdeyerek Türk dünyası destancılık geleneğindeki yerinin belirlenmesi ve destancılık geleneğimize katkısını tespit etmenin büyük bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye’de adı geçen destana ilişkin en çok araştırma yapan ve bir de kitap yayımlayan araştırmacı Nerin Köse Yayın’dır.³ Bu bilim adamı, bir çalışmasında destanın varyant ve versiyonları hakkındaki düşüncelerini de belirtmiştir.⁴ Aynı araştırmacı, aynı çalışmasında Koroğlu’ndan bahsettiği halde destanın diğer metinlerini görmediği için haklı olarak bu konuya detaylı eğilememiştir. Bu araştırmada tarafımızdan da söz konusu hususlara şimdilik değinilmeyecektir.

Bu yazının temel amacı, “Kurmanbek Destanı”nın varyant ve versiyonlarını tespit etmektir. Ancak destanın elimizdeki mevcut metinlerini⁵ ele almadan önce varyant ve versiyon kavramlarının çerçevesini belirlemek ve sonra da destan metinlerini mukayese etmek daha isabetli olacaktır. Ancak, “Tarihî-Coğrafi Fin Metodu”

ile birlikte halkbilimi çalışmalarında kullanılmaya başlanan bu kavramların tarihsel gelişiminden ziyade, doğrudan iki kavramın farkları üzerinde duran bilim adamlarının görüşlerine kısaca yer verilecektir.

Bu bağlamda söz konusu kavramlar üzerine Stith Thompson, Alan Dundes, Öcal Oğuz ve Metin Ekici’nin görüşlerinden istifade edilecektir. Türkiye’de özellikle M. Ekici ile Ö. Oğuz, S. Thompson ve A. Dundes’in düşüncelerinden hareketle bu kavram hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır. Örneğin Ekici, söz konusu kavramlar için şunları söylemektedir:

“Ülkemizdeki halk bilimi çalışmalarında ele alınması gereken iki terim varyant ve versiyon terimleridir. Halk bilimi çalışmalarında çok sık kullanılan bu terimler, genellikle birbirine karıştırılmakta ve genellikle de bir metnin çeşitli anlatmaları karşılığı olarak varyant veya versiyon terimi kullanılmaktadır. Bir örnekle konuyu açıklamak gerekirse; Koroğlu kollarının Anadolu ve diğer Türk boyları arasındaki anlatmaları için bilim adamları versiyon terimini tercih ederken, Anadolu’da mevcut olan farklı anlatmalar için de varyant terimini tercih etmektedirler” (Ekici 1998: 32).

Ekici’nin verdiği bilgilerden anlaşılacağı üzere bu kavramlar ülkemizde birbirine karıştırılsa da Türk araştırmacılar, genelde varyantı birbirine yakın, versiyonu ise daha uzak metinleri karşılamak üzere kullanmış ve kullanmaktadırlar.

Ekici, bu kavramların Türkiye’de olduğu gibi Avrupa ve Amerika’daki çalışmalarda da iç içe girdiğini belirterek S. Thompson’un bu kelimelerin birbirinin yerine kolaylıkla kullanı-

labileceğini ancak A. Dundes'in, bu yaklaşıma karşı çıktığını ve varyantla versiyon arasında bazı farklar olması gerektiğini ifade etmektedir.⁶

Dundes'in görüşlerine katılan M. Ekici, varyant olarak adlandırdığımız metinlerin versiyon olduğunu ancak bu iki terimin yarattığı karışıklığı ortadan kaldırmak için bunları Türk dilinden alınmış terimlerle ifade etmek gerektiğini belirtmektedir.

Öcal Oğuz'un teklif ettiği "eş metin"i varyanttan ziyade versiyon teriminin karşılığı olarak kullanmanın daha doğru olacağını düşünen Ekici, Dundes'in "eş metin"den daha ileri seviyede farklılık arz eden metinleri karşılamak için kullanılan varyant karşılığı olarak da "çeşitleme" teriminin uygun olacağını ifade etmektedir (Ekici 1998: 33).

Ö. Oğuz ise varyant için teklif ettiği "eş metin"in daha uygun olduğunu dile getirmekte ve bunu örneklerle açıklamaktadır. Oğuz, ayrıca versiyona karşılık "benzer metin" kavramını teklif etmesinin sebebini de izah ederek bu kavramların bilim çevrelerinde daha kolay kabul göreceğini sözlerine eklemektedir (Oğuz 2000: 25-27).

İki bilim adamının bu yabancı kelimelere karşılık Türk dünyasının mutabık olacağı ve Türk dilinden alınmış kavramları teklif etmeleri kanaatimizce çok önemli bir husustur.

Bunun dışında "eş metin çevresi"nden bahseden Oğuz'un "*Benzer metinden şu ya da bu şekilde farklılaşmış metinler eş metin olarak adlandırılmalıdır.*" yargısından sonra "*Şu ya da bu şekilde farklılaşmış metinlerin ifadesiyle*" son derece göreceli bir alana girildiğini belirterek varyant ve versiyon ifadelerindeki ikilemin bu

kavramlarda da sürdüğünü söylemesi önemlidir.

Ancak bu düşüncelerden sonra teklif ettiği şu görüşlerin de kaydedilmesi gerekir:

"Bütün iş elindeki metinleri değerlendiren bilim adamlarına düşmektedir. Bizce öncelikle bir 'eş metin çevresi' düşüncesinden yola çıkmalıyız. Bir otonom bölgede yaşayan, özerk veya bağımsız bir devleti olan Türk grupları bir ön kabul olarak 'eş metin çevresi' kabul edilebilir. Eş metin çevresi içindeki küçük farklılıkları ifade etmek içinse 'benzer metin' terimi kullanılabilir" (Oğuz 2000: 27).

Esas itibarıyla bu düşünceler, söz konusu kavramlarda bir noktadan sonra göreceliğin devreye girdiğini, bu noktada ise bir anlatımın varyant ile versiyonlarını belirlemenin araştırmacının inisiyatifine kaldığını ifade etmektedir. Ayrıca kanaatimizce, Ö. Oğuz, bu teklifle söz konusu kavramlardaki göreceliliği daraltmış ve kavramlar için kullanılacak kıstaslara işaret etmiş olmaktadır.

Adı geçen bilim adamlarının düşüncelerini toparlamak gerekirse; Thompson, akla ilk gelen kavram hangisiyse onun kullanılabileceğini ve aralarında bir farkın olmadığını; Dundes ise versiyonun yakın, varyantın uzak metinleri ifade ettiğini belirtmektedir.

Gerek Oğuz gerek Ekici, Thompson'dan ziyade Dundes'in görüşünü benimsemektedirler. Ancak kavramların Türkçe karşılığı olacak tekliflerde farklı düşünmektedirler. Ayrıca Ekici, varyant ya da versiyonların yer isminden ziyade anlatıcının adıyla anılması gerektiğini de vurgulamaktadır.

Bu araştırmada ise bir ön koşul olarak şunlar dikkate alınmıştır: Söz konusu kavramlar, Türkçe karşılıklarında şimdilik Türk halkbilimciler tarafından geniş bir mutabakata varılmamış olması ve orijinal şekillerinin kullanımındaki yaygınlıktan dolayı bunların orijinali olduğu gibi tercih edilmiştir. Ancak tıpkı Oğuz ve Ekici'nin, Dundes'in görüşüne katıldığı şekilde versiyon yakın, varyant uzak metinleri karşılamak üzere kullanılmıştır. Varyant ve versiyonların tespitinde Oğuz'un "eş metin çevresi" ön plana çıkarılmış ve ayrıca metinlerin içeriklerine de dikkat edilmiştir. Metinler ise Ekici'nin düşüncesinden hareketle anlatıcıların isimleriyle ifade edilmiştir.

1. Destan Metinlerin⁷ Özetleri

1.1. M. Musulmankulov Metni

Malatiya şehrinin padişahı olan Madalhan'ın çocuğu yoktur. Bir gün eşi, yanına dört hizmetçi alarak gezmeye çıkar ve yolda bir geyiğin çocuk emzirdiğini görür. Geyik, çocuğu bırakıp gidince Madalhan'ın eşi, onu alır ve kendisinin doğurduğunu söyleyerek şehre haber gönderir. Madalhan, sevinçli bir şekilde karısını karşılar. Aksakallar çocuğun adını Kurmanbek koyarlar. Kurmanbek çok çabuk büyür ve pehlivan bir çocuk olur. Yirmi yaşında kendine kırk yiğit bulan Kurmanbek, Teltoru ata binip Kalmuklara saldırır ve onları memleketten sürer. Kurmanbek'ten korkan Kalmuklar, ona elçi göndererek onu han yapmak isterler.

Bu arada Kurmanbek evlenmek ister ama Kırgız kızlarını beğenmez. Kauharnik şehrinde yaşayan perinin kızı Kanışay'ı beğenir ve büyük bir toy yaparak onunla evlenir. Kurmanbek karısını da alarak Kalmuk memleke-

tine gelip onlara hem hanlık yapar hem de onlardan haraç alır. Korun'u çağırıp ailesini ona teslim eden Kurmanbek, otuz gün sonra döneceğini söyleyerek ata yurdunu ziyarete gider. Kurmanbek'in gelme şerefine toy düzenleyen yurdu onu yolda karşılar. Bunu fırsat bilen Korun ise Kanışay'ı kaçırıp isyan çıkarmayı düşünür ama sonra bundan vazgeçer ve bir plan yapar. Plana göre Korun, tuzak kuracak ve Kurmanbek dönünce de onu yakalayıp öldürecektir.

Kanışay, Kurmanbek'e birini göndererek bu bilgiyi ulaştırır. Kurmanbek, haberi alınca babasından Teltoru'yu istemek üzere kırk yiğidini gönderir; ama Madalhan, atı vermez. Kurmanbek'in annesi, oğluna yardımcı olmak ister, yine de bir netice alamaz. Kırk yiğit gelip durumu Kurmanbek'e anlatır. Kurmanbek, çok kızdığı halde şeriatta babaya kötü muamelenin doğru olmadığını belirtir ve başka bir atla Kalmuk memleketine döner. Kanışay, Kurmanbek'in geldiğini rüyasında görüp sevinir. Kırk kızı çağırıp beyinin geleceğini ve hazırlanmalarını söyleyerek Kurmanbek'i karşılar. Korun, Kurmanbek'in geldiğini anlayıp yetmiş bin asker toplar. Kurmanbek, rüyasında Kalmuklar tarafından öldürüldüğünü görür.

Uyanınca Kanışay'a rüyasını anlatır. Kanışay, rüyayı iyiye yorar; fakat Kurmanbek ona inanmadığını söyleyerek düşman üstüne yürür. Kurmanbek kırk yiğidini çağırınca onlar savaşmak istemezler. Ancak Kurmanbek'in yalnız gittiğini gören ve Kanışay'ın feryadını duyan kırk yiğit, onun yalnız gitmesine razı olmaz ve onunla savaşa katılmak ister; ama bu defa da Kurmanbek, Korun'a

ve askerlerine karşı yalnız gideceğini belirtir. Düşmana hücum eden ve bin Kalmuk öldüren Kurmanbek, Korun'u yaralar; ancak Korun kaçıp kurtulur. Kalmukları dağıtan Kurmanbek, bir süre sonra hayran olduğu Kökdönön atının koşamadığını ve kırk yiğitten de yardım gelmediğini görür. Düşman, atın basmadığını anlayınca hanları Korun'la onun etrafını çevirerek özel hazırlanmış bir mızrakla Kurmanbek'i yaralar.

Kırk yiğit, Kurmanbek'in imdadına yetişip Kalmukları kaçırtırlar; ama beylerini göremezler. Yaralanan Kurmanbek de yiğitlerini görmez, yol kenarında baygın yatar. Bu esnada altı yıldır görüşmediği dostu Akkan, Kurmanbek'i ziyaret etmek üzere yola çıkmıştır. Tesadüfen Kurmanbek'in baygın olduğu köprü tarafından gelen Akkan, yerde yatanın dostu olduğunu anlayıp kırk yiğidine kırk deveyi kestirip Kurmanbek ölmesin diye Allah'a dua eder. Bu sırada uluyup gelen kırk kurt görülür. Bunların yanında iki tane de genç vardır. Bunlar gelip selam verirler ve misafir olduklarını, burada neler olduğunu sorarlar.

Akkan, dostunu iyileştirmeleri halinde ne isterlerse vereceğini belirtir. Bunun üzerine eğer ilaçları iyi gelirse, sadece ilacın parasını alacağını söylerler. Sonra Kurmanbek'i tedavi ederler ve onun kırk günde iyileşeceğini söyleyip gerekli miktarda ilacı da Akkan'a bırakarak ayrılırlar. Daha sonra kendine gelen Kurmanbek'in gözleri Kanışay'ı arar. Akkan, önce gidip Kanışay'la görüşerek Kurmanbek'in niçin kendisini karşılamadığını sorar. Kanışay, Kurmanbek'in kırk gündür gelmediğini söyleyince Akkan, dostunun öldüğünü belirtir. Bunun üzerine

Kanışay kendini öldürmek ister; fakat Akkan onu engelleyerek yalan söylediğini açıklar. Akkan'ın ardından gelen Kurmanbek Kanışay'la kucaklaşıp hasret giderir.

Kalmukların kalesini alan kırk yiğit ise geri döner, Akkan'ın yaptırdığı kümbeti görüp içine girer ve beylerinin ölmediğini öğrenip yurda gelirler. Kurmanbek; Kanışay ve kırk yiğidiyle kendi memleketi Malatiya şehrine döner, halk onları yolda karşılar. Ancak önden gelen Akkan, Madalkan'ı Teltoru atın kuyruğuna bağlar ve onu süründürerek öldürür. Halkın karşıladığı Kurmanbek yeni han olur ve halk mutlu bir hayat sürer (Musulmankulov 1923: Dos. No: 57/251, 325 [786/785]).

1.2. C. Mamay Metni⁸

Kırgız Kıpçak halkları, eskiden "Çong Kök-Art"ta huzurla yaşar. Bu dönemde Kıpçakların hanı olan Teyitbek, altı kez evlense de çocuğu olmaz. Yedinci defa evlenmek isterken "Kara Şaar"daki Kan Koron, Kırgızlara baskın düzenler. Kalmuklar, pek çok insan öldürür ve Kırgızların mal mülkünü alır. Böylece Kırgızlar Taşkent'e göç eder. Bu arada Teyitbek'in kırk yaşındaki eşi Sulayka bir erkek çocuk doğurur. Teyitbek, oğlunun adını Kurmanbek koyar.

Bir bahadır olan Kurmanbek, Kalmukların Kırgızları talan ettiğini öğrenir ve onlardan halkının öcünü alacağını söyler. Kahraman dağılan halkı toplar ve rahat bir hayat sürmeye başlanır. Karakalpak hanı Akmatbek, Kırgızlar kendi topraklarında yaşadığı halde ondan izin almadıkları için öfkelenir ve kendi toprakları içindeki Kırgızlara elçi göndererek vergi ödemelerini ister.

Akmatbek, Kıpçaklara baskın yapacağını söyler. Akmatbek'in Kıpçak olan veziri Zayırbek, bunu Teyitbek'e haber verir. Teyitbek de durumu Kurmanbek'e anlatarak kendisine danışmadan iş yaptığını ve yerinde oturmasını ister. Ancak Kurmanbek, kırk yiğidiyle Akmatbek'i karşılar. Savaşta Kurmanbek'i yenemeyeceğini anlayan Akmatbek kaçır ve elçi olarak Celdenbay'ı gönderir. Celdenbay, söylediklerini Akmatbek'e aktarır. Akmatbek, Aşkabat şehrinin "Çambıl Bel" mevkisinde yaşayan Kör Uulu Sultan'dan yardım almak için Celdenbay'ı ona elçi olarak gönderir. İkiisi, Kıpçaklara saldırmaya karar verirler. Aslında bir Kıpçak olan Celdenbay, bunu içine sindiremez ve Kurmanbek'e haber yollar. Kör Uulu, Akmatbek'e ihtiyaç duymadan kırk yiğidiyle sefere çıkar, savaşır ama Kurmanbek'e yenilir.

Daha sonra Kurmanbek, Teltoru ata binerek Kara Şaar'da yaşayan Kalmukların üzerine yürür ve Koron'u, Dölön'ü, Ekez'i er meydanına çağırır. Ekez'le karşılaşan Kurmanbek onu öldürür. Dölön sinirlenir ve ordusuyla hücumu geçer ama Kurmanbek kırk yiğidiyle Kalmukları perişan eder. Dölön, elçi olarak Elbek'i gönderip mal, hazine ve her yıl vergi karşılığında barış ister. Kurmanbek, anlaşmayı kabul eder ve memleketine döner. Olanları duyan Kazak Tarlan sabırsızlanarak yolda Kurmanbek'i karşılar.

Kurmanbek savaştan dönünce Kaşkar hanı Akkan da onun yaptıklarını duyar ve onu karşılayıp altı gün misafir eder. Kaşkar'dan dönen Kurmanbek, altı gün sonra babasının yanına gelir ve ona darılmamasını söyleyerek yaptığı işleri, aldığı ganimeti

anlatır. Teyitbek, oğluna dargın olduğu halde ganimetleri görünce sesini çıkarmaz. Teyitbek, oğlunun bir Kırgız kız almasını söyler ancak Kurmanbek, Oogan (Afgan) hanı Bektur'un (Bakpur) biricik kızı Kanışay'ın güzelliğini duymuştur ve onunla evlenmek ister. Bakpur, kendini yenen kişiye kızını vereceğini vaat etmiştir. Oogan'a varan Kurmanbek, Zayırbek'i Bakpur'a elçi olarak gönderip kızını istetir. Bakpur, Kurmanbek'in kibirlenmemesini, teke tek dövüş için belirttiği yere gelmesini söyler. Sonraki gün sabah dövüşün yapılacağı yere gelen Kurmanbek, burada Bakpur'u yener, o da kızını bahadıra verir.

Bu arada Çın Balban'ın saldırısı üzerine Akkan, Kurmanbek'e mektup göndererek ondan yardım ister. Er meydanında ikisi kapışır ve Kurmanbek Çın Balban'ı öldürür. Teltoru'ya binen ve Kalmukları kırk yiğidiyle kovan Kurmanbek, Kız Saykal'ın mekânı olan mevkiye gelir. Burada bir şehir kurarak adını "Altın Tokoy" koyup Kanışay ve halkı buraya getirterek burada yaşamaya başlar.

Cası'ya babasını ziyarete gelen Kurmanbek, burada babasından azar işitir ve babası, Teltoru atı ondan geri alır. Kurmanbek, atı tekrar almak ister; ama Teyitbek Teltoru'yu vermez. Koykürön'e binen Kurmanbek, kırk yiğidiyle Cası'dan kendi şehrine döner. Kurmanbek, o gece kötü bir rüya görür ve Kanışay'ı uyandırıp rüyasını anlatır. Kanışay rüyayı iyiye yorar. Sabaha karşı Kalmuklar da şehri kuşatır. Kırk yiğidini uyandıran Kurmanbek düşmanın geldiğini, yardım etmeleri gerektiğini söyler. Ancak onlar yardım etmezler. Kurmanbek, çok sayıda Kalmuk öldürdükten sonra onun atı

yorulur. Uzaktan dürbünle ona bakan Dölön, atın Teltoru olmadığını anlar, onu mızrakla yaralar. Kurmanbek ise bir çukura yuvarlanır.

Akkan, dostunun şehrini görmek, oğlunu centeklemek⁹ için kervanla yola çıkar. Kurmanbek, kervanı görünce yardım ister. Kırk yiğidiyle yardıma gelen Akkan ilkin dostunu tanıyamaz. Onu tanıyan Kurmanbek ise Akkan'a sitem eder. Akkan dostunu tanır. Mızrağı göğsünden çıkarınca Kurmanbek ölür. Akkan, bir kümbet yapar ve dostunu buraya gömer. Kurmanbek'i gömdükten sonra onun kalesine gelen Akkan, Kanışay'ı görüp her şeyi anlatır. Kanışay, Kurmanbek'in öldüğünü saklar, Akkan'a yer hazırlar. Sarhoş olan kırk yiğidi "Beyiniz ganimet getirdi." diye onar onar dışarı çıkartarak oğlu Seyitbek'le öldürür. Sonra hançerle kendisini öldürür. Akkan önce onu Kurmanbek'in yanına gömer, sonra Kalmuklardan cesetlerini korumak için kimsenin bilmediği bir yere gömer. Seyitbek'i yanına alıp Cası'ya gelen Akkan, Teyitbek'i Teltoru'nun kuyruğuna bağlayarak param parça ettikten sonra Kaşkar'a döner.

1.3. Sarıkunan Metni

Kurmanbek, kırk yiğidini babası Teyitbek'e gönderir. Kırk yiğit, Teyitbek'e gelip selam vererek Kurmanbek'in Teltoru atı istediğini ve Kıtay'a (Çin) sefere çıkacağını söyler. Teyitbek, atı vermeyeceğini söyleyerek onları kovar. Kırk yiğit gelip olanları Kurmanbek'e anlatır. Kalesine dönen Kurmanbek'i karısı Kanışay ile oğlu Seyitbek karşılar. Gece rüyasında kötü şeyler olduğunu gören Kurmanbek, rüyasını Kanışay'a yorumlatır. Kanışay, durumun vahim olduğunu anlamasına rağmen düşü hayra yorar ve kötü bir şey olmayacağını söyler.

O esnada Kalmuklar, Kurmanbek'in kalesini kuşatır. Kurmanbek, kırk yiğidi çağırır; ama onlar duymazdan gelip yatmaya devam ederler. Kırk yiğidin ihanetinden hüznülenen Kurmanbek, Kanışay'a savaş giysilerini hazırlamasını söyleyerek tek başına savaşacağını belirtir. Kurmanbek, düşman üstüne saldırınca onlar kaçıp dağılırlar. Koykürön de ilk başta Kurmanbek'i utandırmaz ve çok iyi koşar, sıçrar, zıplar ve düşmanı tepeler. Bundan hoşnut olan Kurmanbek de düşmanı darmadağın eder. Tepeden dürbünle bakan Dölön, atın Teltoru olmadığını fark eder ve Torat'ın yakında yorulacağını bilir. Öğleden sonra Torat yorulur ve artık koşamaz böylece Kurmanbek'in savaşma hevesi de kırılır.

Dölön Han, Kurmanbek'e mızrağı saplayıp onu attan düşürür. Kurmanbek'in başını kesip alıracakken etrafı bir boz duman kaplar, her taraf kararır ve Kurmanbek gözden kaybolur. Kalmuklar da kaçar. Daha sonra hava açılır, Kurmanbek kendine gelir, bakar ki Koykürön yanında duruyor. Göğsünden ağır yaralanan Kurmanbek, ayağa kalkamayacak kadar kötü durumdadır. Bu esnada dostu Akkan, yüklü deve kervanıyla çıkagelir. Dostunu tanıyan Kurmanbek, o uzaklaşacağı sırada arkasından bağırır.

Akkan'ın kırk yiğidi geri dönüp bakarlar ve bir insanın yol kenarında yattığını anlarlar. Akkan, adamlarını gönderip yaralıya gerekli yardımı sağlamalarını emreder. Kurmanbek, Akkan'a kendisini tanıyıp tanıyamadığını sorar. Akkan, onun hangi dostu olduğunu bilemediğini, adını söylemesini ister. Kurmanbek, Kıtaylardan

onu nasıl kurtardığını, hastalandığında nasıl baktığını açıklar.

Akkan, bunu duyunca dostunu tanır ve adamlarına bir çadır kurarak Kurmanbek'i kaldırtıp içine koymalarını emreder. Tabip bulması için adamlarını dört bir tarafa gönderen Akkan, onlara en kısa zamanda tabipleri bulup getirmelerini söyler. Akkan, Kurmanbek'in göğsüne saplanan mızrağı çıkartır. Yolda iki tabiple karşılaşan beş yiğit onları getirir. Mergen ve Dörbön tabipler onu iyileştireceklerini söylerler. Tabipler türlü ilaçlar kullanarak yarayı sağıltırlar ve dört gün sonra baygın Kurmanbek kendine gelip iyileşir. Kurmanbek, iyileşince Akkan, ona kaleye gitme zamanı geldiğini söyler. Kurmanbek kaleye önce onun gitmesini, Kanışay'ın ve oğlu Seyitbek'in ahvalini öğrenmesini tembihler.

Kurmanbek, kervanla arkadan ve ağırdan kaleye gelirken Akkan önden gidip kaleye varır. Dostu Kurmanbek'in dediği gibi yapar. Kanışay kendini öldürmek ister. Kanışay kendini öldüreceği sırada Kurmanbek ona seslenerek geri döndüğünü söyler ve karısının kendisini öldürmesini önler. Kurmanbek, karısı Kanışay'la hasret giderirken, Akkan kırk yiğidini de yanına alarak gizlice Hokand'a gider ve Kurmanbek'in babası Teyitbek'le üvey annesini öldürür (Sarıkunan 1968: Dos. No: 5174/536).

1.4. I. Aytbekov Metni

Kurmanbek'in kalesini kuşatan Dölön, Kanışay'ı Kurmanbek'ten almayı düşünür. Kurmanbek atına binip Kalmuklara saldırmak ister. Telkürön'ü gören Dölön, onun Teltoru at olmadığını anlayıp Kurmanbek'e yaklaşır ve Kanışay'ı ondan alacağını

nı söyler. Kurmanbek, Kalmukların Kanışay'a laf söylediğini belirterek kırk yiğidini Malatiya şehrindeki babası Madalkan'a Teltoru atı almak üzere gönderir. Madalkan, Teltoru'yu vermez.

Kırk yiğit gelip durumu anlatınca Kurmanbek sinirlenir. Perinin kızı Kanışay, kocası Kurmanbek'in kaleye dönmesine sevinir. Kurmanbek gördüğü düşü Kanışay'a yorumlatır. Kanışay, rüyayı hayra yorumlayıp kocasının düşmanı yeneceğini söyler. Düşman üstüne yürüyen ve Kalmukların içine dalan Kurmanbek onları kaçırtır ama bir müddet sonra at yorulur ve Korun bu atın Teltoru olmadığını anlayıp geri dönerek Kurmanbek'i yüreğinden mızrakla yaralar ve kaçar. Yaralı yatan Kurmanbek'i yolda Akkan bulur.

Akkan oradan geçen iki ihtiyarın hekim olduğunu anlayıp onlardan dostu Kurmanbek'i iyileştirmelerini ister. Hekimler yaranın derin olduğunu söyler ama kırk gün sonra Kurmanbek iyileşip ayağa kalkar ve Akkan'la kalesine geri döner. Akkan önden gidip Kanışay'a Kurmanbek'in niçin kendisini karşılamadığını söyleyince Kanışay kocasının öldüğünü düşünüp kılıçla kendini öldürmek ister. Akkan onu engeller ve Kurmanbek'in dışarda olduğunu söyler. Akkan, Kurmanbek'in babasını öldürür ve atı getirip ona verir (Aytbekov 1984: Dos. No: 720).

1.5. Ş. Komuzçu Metni

Eskiden Mangıt halkının Cañçarkan adlı bir hanı vardır. Altmış kadın olsa da çocuğu olmadığı için küçük karısıyla mezarları dolaşıp durur. Bir gün mezarda yatarken biri, "Ey biçare çocuğun olacak, erkek olursa adını Kurmanbek koy, kız olsa sen bilirsin." der. Sevinerek evine gelen Cañçarkan,

karısının erkek çocuk doğurduğunu görür ve adını Kurmanbek koyar. Büyüdüğünde savaştak düşman bulamayan Kurmanbek, Teltoru atına binip yanına kırk yiğit alır. Kaşkar'a gittiğinde Akkan'ın Kalmuklar tarafından esir edildiğini görür.

Kurmanbek, Akkan'ı kurtarıp onunla dost olur ve memleketine döner. Babasıyla artık aynı şehri yönetmenin doğru olmadığını düşünen Kurmanbek, Kalmuklara saldırıp onların bir şehrini alır ve burada yaşamaya başlar. Bu arada Un adlı şehirden bir kadın gelip onunla evlenir ve bir çocukları olur. Tekrar Kalmuklarla savaşması gerekir ve babasından Teltoru atı almak üzere kırk yiğidini gönderir fakat Caçarkan atı vermez, kırk yiğidi kovar. Kurmanbek Kozurun ile Kara ata binerek düşmana saldırmayı düşünür ancak düşman kaleyi çoktan sarmıştır. Kurmanbek atına binip düşmana saldırır. Öğlene kadar at koşturup düşmanı öldüren Kurmanbek, atının yorulduğunu görür.

Kalmuk hanı Korun, sınıcı olduğu için atın yorulduğunu anlar ve hile yapar. Kırk yiğit, Kara atı getirmek için kapıyı açınca Kalmuklar bir duman havaya salar ve at Kurmanbek'e ulaştırılamaz. Böylece Kalmuklar onu mızrakla yaralayıp kaçarlar. Kırk yiğit, beylerini Kalmukların aldığı düşüncesiyle onların ardından gidip çok sayıda Kalmuk askeri öldürür, şehrini kuşatır ve beylerini isterler.

Bu arada bir çukura yuvarlanan yaralı Kurmanbek, bir kervanın geçtiğini görüp yardım ister. Kervanın başında onun can dostu Akkan vardır. Kurmanbek dostunu tanır ve şiirle kendisini tanıtır ama Akkan onu ilkin tanıyamaz. Daha sonra tekrar şiirle

olanları anlatır. Bu defa dostunu tanıyan Akkan, ne yapacağını bilmez ama etrafa adam gönderip hekim bulmasını ister.

Birkaç gün sonra Un adlı şehirden gelen hekimler, yirmi günde Kurmanbek'i iyileştirir. Kurmanbek, Akkan'ı önden göndererek Kanışay'ı sınamak ister. Akkan, dostunun dediği gibi önden gelip Kurmanbek'in öldüğünü söyleyince Kanışay ağıt yakar ve kendini öldürmek ister. Akkan, Kanışay'ın kendini öldürmesini engeller. Bu sırada Kurmanbek de çıkagelir. Akkan, Kurmanbek'in babasını öldürür ve Teltoru atı getirip dostuna verir (Komuzçu 1926: Dos. No: 46/240).

1.6. M. Kalandarov Metni¹⁰

Kurmanbek, Surça Tay'a binip Kalmuklara saldırmak ister; ama atın iyi olmadığını da bilir. Dostu Kadır, ona yardım edeceğini söyler. Kurmanbek, Kadır'a izin vermez; fakat Kadır onun ardından gider ve Kurmanbek'in Kalmukları perişan ettiğini görür. Surça Tay yorulunca Kurmanbek dostundan yardım ister ve ona babasına gidip Saratı getirmesini ister. Babası Teyitbek Saratı vermez. Kadır Kurmanbek'e olanları anlatır. Kurmanbek, Surça Tay'ın sırtında savaşmaya devam eder. Kalmuklar onu yaralar.

Oradan geçen birkaç adam onu görür. Kurmanbek yardım ister. İçlerinden biri kim olduğunu sorar. Kurmanbek adını söyler. Akkan dostunu tanır, attan inip onu kucaklar ve göğsündeki mızrağı çıkarır. Kurmanbek oğlunu, karısını Akkan'a teslim eder ve ölür. Akkan yolda Kurmanbek'in eşini görür, oğlunu kucaklayıp sever. Kurmanbek'in eşi, oğlu Begalı'yı Akkan'a teslim eder. Akkan, Teyitbek'i

öldürür ve Begalı'yı kendisiyle birlikte Kaşkar'a götürür.

1.7. K. Cooşbayev Metni

Kurmanbek, düşmana saldırma-yı düşünür ve babasından Teltoru atı ister. Fakat babası atı vermeyince o, kötü bir ata binip düşmana saldırır. Esir düşen Kurmanbek bir eve kapatılır ve bir geline teslim edilir. Düşmanların lideri, yerinden kımıldaması halinde geline elindeki “çiy” ile Kurmanbek'in göğsünü dağlamasını söyler. Evin duvarında asılı duran komuzu (kopuz) gören Kurmanbek, bunu gelinden ister ve çalıp bir türkü söyler. Türküsünde yurduna gidenlerden anasına, baldızına, oğluna, atasına selam söylemelerini ve babasının, kendisine vermediği Teltoru'ya binip toy düzenleyerek kendisinin öldüğünü bildirmesini ister (Cooşbayev 1969: Dos. No: 5192/554).

2. Destan Metinlerinin Kısa Bir Mukayesesi ve “Kurmanbek Destanı”nın Varyant/Versiyon Me-selesi

“Kurmanbek Destanı”nın bütün metinlerinde genelde lider olma, düşmana karşı mücadele verme, birlik olma, vatani koruma gibi temel fikirler işlenmiştir. Bütün metinlerde kahramanın adının değişmemesi önemli bir ortaklıktır. Sadece K. Tacibayev metninde bir telaffuz farkı olarak Kurbanbek şeklinde geçmektedir. Ancak bu telaffuz farkına rağmen bütün metinlerde “Kurmanbek” kelimesi, “kurban bey, yani kurban olan/olacak bey” anlamına gelir. Kahramana bu ismin konulması bile onun ileride kendini halkına feda edeceğinin bir işaretidir.

Tüm metinlerde Kalmuklar düşman olarak ortaya çıkmaktadır ama Kalmukların hanı; “Mu-

sulmankulov”, “Akiyev”, “Mamay” metinlerinde Korun ismiyle anılırken “Tacibayev”de Şeirhan olarak geçmektedir. Kurmanbek'in babası; “Akiyev” ve “Mamay”da Teyitbek, “Musulmankulov”da Madalhan, “Tacibayev” metninde ise Kara Bey'dir. Üstelik “Musulmankulov”, “Akiyev”, “Mamay” metinlerinde Kurmanbek'in babası han iken “Tacibayev”de Kurmanbek'in dedesi handır.

Bunların hanlık yaptığı memleketlerin isimleri de farklıdır. Mesela Kırgızlar, “Tacibayev”de Sonun; “Musulmankulov”da Malatiya; “Akiyev”de Kıpçak-Kırgız; “Mamay”da Çong Kök-Art ülkesinde yaşamaktadır. Kurmanbek, “Mamay”da Kalmukları haraca bağlamakta, geri dönerken de Altın Tokoy'da kalıp burayı şehir yapmaktadır.

“Akiyev”de de zaferden dönünce babasıyla aynı yerde kalamayacağını söyleyerek yeni bir şehir kurmaktadır. “Musulmankulov”da Kalmukların üzerine yürüyüp onlara han olurken “Tacibayev”de savaştan muzaffer bir şekilde babasının ülkesine dönmektedir. Yine de hanlığı dedesi sürdürmektedir.

Diğer metinlerde bulunmayıp da “Mamay”da yer alan en belirgin özellik Kurmanbek'in Türk halklarını birleştirmeye çalışmasıdır. Destan, “Musulmankulov”da olduğu gibi ana epizotları oluşturan belli başlıklar altında anlatılmıştır. Ayrıca, diğer Türk boylarında olduğu halde Kırgızlarda bulunmayan Köroğlu'nun, “Mamay” metninde yer alması da ilgi çekicidir.

“Akiyev”de her ne kadar Köroğlu adı geçse de burada “Köroğlu” bir epizot şeklinde anlatılmamaktadır. Oysa “Mamay”da uzun bir epizot Kurman-

bek ile Köroğlu'nun mücadelesine ayrılmıştır. Diğer metinlerde ise bu isimle karşılaşılmamaktadır.

Kurmanbek, bütün metinlerde belli olaylar sonunda bir hanın çocuğu olarak doğsa da bu doğum olağanüstü değildir. Oysa “Musulmankulov”da Madalhan'ın karısı, kahramanı ormanda bir geyik emzirirken bulur ve kocasına erkek çocuk doğurduğunu söyler. Burada kahraman olağanüstü varlıklar tarafından halka bir armağan olarak getirilmekte, bu yüzden de adı Kurmanbek konulmaktadır. “Tacibayev”de doğum motifi yoksa da sıklıkla olağanüstü motiflerle karşılaşılmaktadır.

Destanın Sarıkunan ve M. Kalandarov'a ait metinleri K. Akiyev'in birer versiyonu olduğu için bunların ana hatları “Akiyev” varyantına benzemektedir. Buna karşın bu versiyonlar Akiyev'in anlatması kadar uzun ve detaylı değildir. Örneğin Sarıkunan versiyonu, kırk yiğidin Teltoru atı Teyitbek'ten istemeye gitmesiyle başlamaktadır. Geriye kalan kısım Akiyev'in varyantına birebir uymaktadır.

Kalandarov versiyonu daha kısa olup isimler de farklıdır. Bununla birlikte Akiyev ve Kalandarov anlatmalarında Kurmanbek, destanın sonunda ölmekte, Sarıkunan'da ise yaşamaya devam etmektedir. “Mamay”da kahraman destanın sonunda ölse bile Kalandarov ile Sarıkunan metinlerinin “Mamay”ın değil, “Akiyev”in birer versiyonu olduğu görülmektedir. Bu husus pek çok olayın Akiyev'le paralel olmasından anlaşılmaktadır.

Irakan Aytbekov ve Şamşı Komuzçu'ya ait metinler ise M. Musulmankulov'un birer versiyonu

olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu metinlerde de zaman zaman şahıs ve yer isimlerinde farklılıklar göze çarpmaktadır. Buna karşın gerek kahramanın yaralanması, iyileşmesi gerek destanın sonunda ölmeyip hanlık yapması bu anlatmalarda en belirgin ortak özelliklerdir. Tacibayev varyantında kahraman ölmemekte ama hanlık da yapmamaktadır. Ancak bu özellikten dolayı Aytbekov ve Komuzçu anlatmalarını Tacibayev'den ziyade Musulmankulov versiyonu olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Karmışak Coşbayev metni ise birkaç dizeden oluşmaktadır ve kahramanın ölüp ölmediği net değildir. Burada Kurmanbek, memleketine bir kaz vasıtasıyla öldüğü haberini yollamaktadır. Anlatmanın son dizeleri, onun düşman elinde esir kaldığını belirterek sonlanmaktadır. Dolayısıyla bu metin versiyon olarak kabul edilse bile hangi varyantın versiyonu olduğunu söylemek biraz zordur. Yine de bütün varyant ve versiyonlarda kahraman, düşmana karşı verdiği mücadele sonunda ya esir düşmekte ya da ölmektedir.

Ekici ve Oğuz'un görüşlerinden ve metinler arasındaki bu kısa mukayeseden hareketle “Kurmanbek Destanı”nın dört varyantının ve beş versiyonunun olduğu söylenebilir. Oğuz'un “eş metin çevresi” bir ölçü olarak ele alındığında destanın Kırgızistan (Musulmankulov ve Akiyev), Özbekistan (Karakalpak Türkü Tacibayev), Tacikistan (Kırgız Türkü Kalandarov) ve Çin'deki (Kırgız Türkü Mamay) kaydedilmiş metinleri birer varyant olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, “eş metin çevresi”nin dışında metinler konu, şa-

hıs, olaylar ve fantastik unsurlar gibi hususlar dikkate alınarak değerlendirildiğinde Musulmankulov'a, Akiyev'e, Mamay'a ve Özbekistan'da yaşayan Karakalpaklara (Tacibayev)¹¹ ait olan metinler ayrı birer varyant şeklinde karşımıza çıkacaktır. Ancak bu araştırmada iki husus göz önünde bulundurulmuştur.

Dolayısıyla bir ön kabul olarak bu ölçütlere göre M. Musulmankulov, K. Akiyev, C. Mamay ve K. Tacibayev metinleri varyant; Sarıkunan, M. Kalandarov, K. Coşbayev, I. Aytbekov ve Ş. Komuzçu metinleri birer versiyondur. Aytbekov ve Komuzçu, Musulmankulov varyantının; Sarıkunan ve Kalandarov ise Akiyev varyantının birer versiyonu olarak değerlendirilebilir. Coşbayev versiyonunun ise hangi varyanta ait olduğu tam anlaşılmıyor.

Sonuç

Bu araştırmada, "Kurmanbek Destanı"nın varyant ve versiyonları hakkında bilgi verilmek suretiyle Türk araştırmacılarına destanın yeni metinleri tanıtmak amaçlanmıştır. Çünkü daha önce destan üzerine bazı çalışmalar yayımlandığı halde bütün metinler ele alınmamış, sadece "Kalık Akiyev Metni" üzerinde durulmuştur. Bu yüzden destanın diğer metinlerinden bahsetmenin faydalı olacağı düşüncesinden hareketle onların özetleri verilmiştir. Nitekim bu özetlerde, metinlerin ortak olan ve değişen kısımları öne çıkarılmıştır.

Yine makalede varyant ve versiyon kavramları üzerine bazı görüşler açıklanmış ve onların bu çalışmadaki çerçevesi belirlenmiştir. Bunun yanında metinlerin temel bazı benzerlik ve farklılıklarını belirtmek amacıyla kısa

bir mukayese yapılmıştır. Yapılan mukayese neticesinde destanın dört varyant, beş versiyonu olduğu tespit edilmiştir.¹²

Mukayesenin motif, olay örgüsü, tipler vs. gibi farklı başlıklar altında değerlendirilmesi bu yazının temel amacı olmadığı için metinler hakkında kısa ama genel bir mukayese tercih edilmiştir. Destanın bütün metinlerini söz konusu şekilde ele almak ise başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

"Kurmanbek Destanı"nın bazı metinlerinde Kör Uulu ve Malatiya adlarının yer alması ise onun Türk dünyası destancılık geleneğindeki önemini ortaya koymak bakımından mühim bir çıkış noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin şimdiye kadar Kırgız Türklerinde "Köroğlu" olmadığı kanaati vardı. Oysa C. Mamay varyantında bir epizot olarak işlenen "Köroğlu"nun aslında Kırgızlarda da var olduğunu ipuçlarını vermektedir. Bundan hareketle belki de Kırgızlarda "Köroğlu" anlatmalarının zamanla unutulduğu söylenebilir. Kurmanbek'in, Manas gibi Türk boylarını birleştirme çabası da dikkate değer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

NOTLAR

- 1 Değişik üniversitelerimizde konuyla ilgili hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri dışında Türk Dil Kurumu'nun "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti ve Türkiye Türkçesine Aktarılması Projesi" çerçevesinde yayımlanmış olduğu Kırgız destanları bu hususta araştırmacılara yeterli bilgi vermektedir.
- 2 Bu kelimenin, büyük ihtimalle Malatya ile ilgili bulunmaktadır. Dolayısıyla "Kurmanbek Destanı"nın Anadolu'daki yer isimleriyle ilgili bağlantısı üzerinde durmak da ilginç sonuçlar ortaya koyabilir.
- 3 bk. N. Köse 1996, 1997, 1998, 1999, 2000a, 2000b. Bu araştırmaların dışında destan üzerine bir tez hazırlanmış, bir de bildiri su-

- nlmuş ve yine K. Akiyev varyantı Türkçeye aktarılmıştır (bk. Ateş 2000; Alimov 2006, 2013).
- 4 Nerin Köse, destanın bir versiyonunun (Karakalpak), üç varyantının (Akiyev, Musulmankulov, Aah Tokombayev) olduğunu ifade etmiştir (2005).
- 5 Bu metinlerin bir kısmı “Kırgız İlimler Akademisi El Yazmalar Arşivi”ndeyken bir kısmı ise kaybolmuştur. Arşivde karşılaştığımız metinler şunlardır: M. Musulmankulov, K. Akiyev, Karakalpak (K. Tacibayev), Sarikunan (Saginbek Dıykanbayev), Ş. Komuzçu, I. Aytbekov, K. Coşbayev.
- 6 Ekici'nin, Dundes'ten aktardığı görüşler için bk. Ekici 1998: 32.
- 7 Kalkı Akiyev ile Kurbanbay Tacibayev varyantları daha önce N. Köse tarafından tanıtıldığı ve özetleri verildiği için bunların özetlerinin tekrar yazılmasına gerek duyulmamıştır (bk. Köse 2005).
- 8 Çin'de yaşayan Kırgızlardan Cusup Mamay'a ait olan bu metin arşivde bulunmamaktadır. “Cusup Mamay” metni, Süleyman T. Kayıpov'un arşivinden temin edilmiştir. Kendisine burada teşekkür etmenin bir vefa borcu olduğu kanaatindeyiz.
- 9 Sevilen birinin oğlu olduğunda onu kutlamak için hediye getirip vermek (Kırgız Tilinin Sözdüğü 2010: 450).
- 10 Tacikistan'ın Cergetal bölgesinde yaşayan Kırgızlardan M. Kalandarov'a ait olan bu metin de arşivde bulunmayıp Süleyman T. Kayıpov'un arşivinden temin edilmiştir.
- 11 N. Köse, araştırmalarında Özbekistan'ın sınırları içindeki Karakalpaklardan derlenen K. Tacibayev metnini yaygın kanaate bağlı kalmak suretiyle versiyon (uzak metin anlamında) olarak değerlendirmiş ve bunu anlatıcıdan ziyade yer ismini tercih ederek “Karakalpak Versiyonu” şeklinde adlandırmıştır. Ancak bu araştırmada söz konusu metin, anlatıcı ön plana çıkarıldığı için “Kurbanbay Tacibayev” adıyla kullanılmıştır.
- 12 Bu arada, elimizde bulunmadığı halde “Kurmanbek Destanı”nın başka metinlerinin de olduğunu biliyoruz. Bir gün bunlara da ulaşmış Türk araştırmacılarımızın istifadesine sunmayı ümit ediyor ve bütün metinlere ulaştıktan sonra da destan üzerine daha detaylı bilgi vermeyi umuyoruz.
- rası *Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, İzmir, 9-15 Nisan 2006.
- *Kırgız Destanları 11: Kurmanbek* (haz. Murat Mukasov). Ankara: TDK Yayınları, 2013.
- Ateş, Mehmet. “Kırgız Kahramanlık Destanlarından Kurmanbeg”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2000.
- Aytbekov, İbrahim. *Kurmanbek* (der. Belli değil) Bışkek: El Yazmalar Arşivi, Dos. No: 720, 1984.
- Coşbayev, Karmışak. *Kurmanbek* (der. Belli değil). Bışkek: El Yazmalar Arşivi, Dos. No: 5192/554, 1969.
- Ekici, Metin. “Halk Bilimi çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal çevre ve Şartlar (Konteks) ilişkisinin Önemi”. *Millî Folklor* 39 (Güz 1998): 25-34.
- Kırgız Tilinin Sözdüğü* (haz. Abdıldacan Akmataliyev ve diğeri). Bışkek: Avrasya Press, 2010.
- Komuzçu, Şamşı. *Kurmanbek* (der. Cuma Camgırçiyev). Bışkek: El Yazmalar Arşivi, Dos. No: 46/240, 1926.
- Köse, Nerin. *Araştırmalar I*. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 1996.
- *Araştırmalar II*. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 1997.
- *Araştırmalar III*. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 1998
- *Araştırmalar IV*. Ankara: Millî Folklor Yayınları, 1999.
- “Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek, Kurbanbek”. *Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 45 (2000a): 22-39.
- “Kurmanbek ve Seyitbek Destanları”. *Millî Folklor* 48 (Kış 2000b): 18-23.
- *Kurmanbek Destanı (Kalkı Akiyev Varyantı)*. Ankara: Semih Ofset Basımevi, 2005.
- Kurbanbay, Tacibayev. *Kurbanbek* (haz. K. Maksetov, A. Camalov). Nukus: El Yazmalar Arşivi, Dos. No: 178/389, 1960.
- Musulmankulov, Moldobasan. *Kurmanbek* (der. K. Miftakov). Bışkek: El Yazmalar Arşivi, Dos. No: 57/251, 1923.
- *Kurmanbek* (der. K. Miftakov). Bışkek: El Yazmalar Arşivi, Dos. No: 325 (786/785), 1923.
- Oğuz, M. Öcal. *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Sarikunan. *Kurmanbek* (der. Belli değil). Bışkek: El Yazmalar Arşivi, Dos. No: 5174/536, 1968.

KAYNAKLAR

- Akiyev, Kalkı. *Kurmanbek*. Bışkek: El Yazmalar Arşivi, Dos. No: 338/799, 1938.
- *Kurmanbek* (haz. S. Bayhocayev). Bışkek: El Yazmalar Arşivi, Dos. No: 1880/470, 1956.
- Alimov, Ulanbek. “Kurmanbek Destanındaki Motifler Üzerine Bir Deneme”. *I. Uluslara-*